

Inleiding

Het begin van de ergste economische crisis sinds 1929 ligt ondertussen al zes jaar achter ons. Wie dacht dat deze crisis zou leiden tot een grondig en kritisch onderzoek van de grondslagen van het maatschappijmodel dat sinds de jaren 1970 is ontwikkeld, is eraan voor de moeite. Veel lijkt er niet veranderd: de 1% heeft de crisis geen windeieren gelegd, de 99% zal de komende jaren de broeksriem moeten aanhalen. Scenario's van massale werkloosheid of van een gezondheidszorg die voor substantiële delen van de bevolking ontoegankelijk wordt – zoals in Griekenland, Spanje of Portugal – staan ons in België of andere centrumlanden van de Europese Unie voorlopig niet te wachten. Maar dat we het de volgende jaren met heel wat minder sociale voorzieningen zullen moeten stellen, staat vast als we onze politici hun gang laten gaan. De voorzitter van het Vlaams Parlement, Jan Peumans, weet te vertellen dat we de laatste vijftien jaar boven onze stand geleefd hebben en om die anomalie recht te trekken zullen de gezinnen in de komende jaren de nodige offers moeten brengen. Een alternatief voor de draconische besparingsoperatie die – we beklemtonen het nog maar eens – vooral gezinnen en niet bedrijven of investeerders zal treffen, is er, aldus Peumans, niet. De parlamentsvoorzitter is natuurlijk niet de enige die het *'There Is No Alternative'*-deuntje fluit. Op alle niveaus – van het gemeentelijke over het Vlaamse en het Belgische tot het Europese en het mondiale niveau – is het gros van de beleidsmakers ervan overtuigd dat zeer strenge bespa-

ringen de enige manier zijn om onze economie terug op de been te krijgen en zo onze welvaart veilig te stellen.

Het is verwonderlijk dat er, bij een crisis van dergelijke omvang, zo goed als geen alternatieve analyses of beleidsmaatregelen op de politieke agenda staan. Als we de huidige besparings- en soberheidsconsensus vergelijken met de politieke discussies en strijd die plaatsvonden tijdens de crisis van 1929, dan kan het verschil niet groter zijn. Ook toen werd de wereld geconfronteerd met een diepe economische crisis met verschrikkelijke gevolgen voor de gewone man. Maar in tegenstelling tot vandaag lagen er toen verschillende politieke opties op tafel om de crisis te bezweren en koos men met de opbouw van de sociale welvaartsstaat voor een resolute breuk met het rauwe *laissez-faire* kapitalisme. Dat het vandaag zelfs onmogelijk geworden is om, in tegenstelling tot de jaren 1930, bij de elites reformistische politieke agenda's te introduceren, heeft alles te maken met twee met elkaar verbonden verschillen tussen vandaag en toen.

Eerst en vooral is er het wegvallen van de Sovjet-Unie. De Russische Revolutie maakte in 1917 een eind aan een eeuwenlang autocratisch bewind, dat moest plaatsmaken voor een bewind dat begon met de opbouw van een socialistische klasseloze maatschappij. Westerse elites percipieerden die revolutie en het ontstaan van de Sovjet-Unie als het grootste gevaar voor het voortbestaan van het kapitalisme: de aan zijn lot overgelaten gewone man kon immers zien dat er een alternatief mogelijk was voor het maatschappijmodel waar hij de grootste dupe van was. De angst voor een revolutie, gekoppeld aan de verhoogde strijdbaarheid van de arbeidersbeweging, bracht de elites ertoe belangrijke toege-

vingen te doen aan die arbeidersbeweging. Vandaag is een alternatief maatschappijmodel dat als afschrikking voor de elites kan dienen, niet voorhanden en dus zijn beleidsmakers veeleer geneigd om oude recepten te blijven toepassen. Samen met het verdwijnen van de Sovjet-Unie, en dat is het tweede verschil met de jaren 1930, is bovendien ook het geloof in het bestaan van alternatieve maatschappijmodellen verdwenen. Het politieke denken van twee generaties van beleidsmakers heeft zich afgesloten voor en losgemaakt van het kritisch analyseren van het huidige neoliberale maatschappijmodel. Om het met andere woorden te zeggen: het neoliberalisme is hegemonisch geworden.

Een van de kernbegrippen van het neoliberalisme is vrijheid. De Oostenrijkse econoom en filosoof Friedrich Hayek heeft zijn hele carrière lang geprobeerd aan te tonen dat het neoliberalisme de enige politieke filosofie is die recht kan doen aan de menselijke vrijheid. Wie dus staat voor menselijke vrijheid kan, aldus Hayek, op politiek-filosofisch vlak niets anders zijn dan een aanhanger van het neoliberalisme. Hayek is wonderwel in zijn opzet geslaagd, getuige daarvan de hegemonie van het neoliberalisme.

In dit boek willen we het neoliberale idee van vrijheid nader onderzoeken. We zullen laten zien dat de politieke filosofie die zich profileert als dé filosofie van de vrijheid in de praktijk aanleiding geeft tot een toename van reële onvrijheid voor de meerderheid van de mensen. We zullen argumenteren dat dit fenomeen, waarnaar we zullen verwijzen als *de paradox van Hayek*, rechtstreeks voortvloeit uit de eendimensionale visie op vrijheid die Hayek en andere neoliberalen huldigen.

Vooraleer we in de volgende hoofdstukken dieper ingaan op het neoliberale denken over vrijheid is het zinvol even stil te staan bij de methodologie van het boek. We vertrekken van de, volgens ons correcte, vaststelling dat ideeën geen geïsoleerde zaken zijn die, afgesloten van de politieke en economische wereld, ergens in een filosofisch universum rondzweven. Ze worden voortdurend gebruikt, misbruikt, aangepast en vertroebeld om reële politieke beslissingen te rechtvaardigen. Ze hebben effecten buiten het politiek-filosofisch universum die het leven van miljoenen mensen beïnvloeden. Dat lijkt allemaal triviaal en vanzelfsprekend, maar de conclusie die we daaruit trekken is dat een evaluatie van politieke ideeën geen abstractie kan of mag maken van de politieke en socio-economische effecten die erdoor worden gegenereerd. Die conclusie passen we toe op de dominante ideologie die de laatste decennia het politieke doen en laten heeft beïnvloed. We zullen de ideeën van Hayek en andere neoliberale denkers niet bekijken als geïsoleerde politiek-filosofische ideeën, maar ze belichten door het prisma van hun reële effecten. En die effecten zijn niet fraai: toenemende ongelijkheid, precarisering, concentratie van politieke en economische macht in de handen van een kleine elite, uitholling van de democratie, overconsumptie... Onze vaststelling is dat een politieke filosofie die vrijheid hoog in het vaandel voert, in de feiten leidt tot onvrijheid voor velen.

Een van de tegenwerpingen die tegen deze werkwijze kan worden ingebracht is de volgende: de filosofische ideeën van Hayek zijn nooit in hun zuivere vorm toegepast en dus is het intellectueel oneerlijk, om niet te zeggen kariatuurlijk, om deze effecten op het conto van Hayek en zijn

ideeën te schrijven. In zijn algemeenheid is deze kritiek terecht, maar ze geldt niet in alle gevallen. Dat een denker niet altijd verantwoordelijk kan gesteld worden voor het gebruik of misbruik van zijn ideeën aanvaarden we. Zo zou het inderdaad karikaturaal zijn om Nietzsche verantwoordelijk te stellen voor het misbruik van zijn ideeën door het Duitse nationaalsocialisme. Er is echter een belangrijk verschil tussen Nietzsche en de politieke denkers van het neoliberalisme die we bespreken. Terwijl Nietzsche niet in staat was om te protesteren tegen het misbruik van zijn ideeën door het nationaalsocialisme – hij was al ruim dertig jaar overleden toen de nazi's aan de macht kwamen – zou Hayek zich wel hebben kunnen distantiëren van eventueel misbruik van zijn ideeën door politici. Dat heeft hij echter nooit gedaan: politici zoals Margaret Thatcher en Ronald Reagan hebben steeds kunnen rekenen op zijn publieke steun. Ook ten opzichte van van meer sinistere regimes zoals de Zuid-Amerikaanse junta's van de jaren 1980, die niet bepaald een strijdpunt maakten van individuele vrijheid, was de houding van Hayek op zijn zachtst gezegd coulant te noemen.

We hebben dit boek geschreven uit onvrede met de manier waarop vandaag het woord 'vrijheid' in het publieke debat wordt gebruikt – neoliberalen hebben zich het copyright op een begrip toegeëigend dat ze zelf op een volkomen gebrekkige wijze invullen. Door het bijna exclusieve gebruik van het woord 'vrijheid' in zijn neoliberale betekenis is het publieke debat verschaald en worden bepaalde politieke keuzes nog nauwelijks overwogen. We zien dat als een grote bedreiging voor de reële vrijheid van het overgrote deel van

de bevolking. Een belangrijk bedreiging is het verband tussen de neoliberale vrijheidsgedachte en de ecologische degradatie.¹ Dankzij het blind geloof in de neoliberale economische vrijheid en de daarmee gepaard gaande afkeer voor collectieve planning, is ons ecosysteem zo langzamerhand op een *tipping point* aangekomen. De ecologische rampen en de menselijke catastrofes als gevolg daarvan die ons te wachten staan wanneer we dat overslagpunt bereiken, zijn van een omvang die ons bevattingsvermogen te boven gaan. Misschien zal dat het ultieme feit zijn dat het failliet van het neoliberale vrijheidsidee voor iedereen duidelijk zal maken. Wij hopen dat het niet zover hoeft te komen, en dit boek is onze bescheiden bijdrage tot een broodnodige reflectie over de fundamenteën van onze samenleving.